

Ο Σοβιετικός ‘Ανθρωπος: Πραγματικότητα και ιστορική δυνατότητα

Η κατάρρευση του καθεστώτος που ονομάσαμε “υπαρκτό σοσιαλισμό” είχε σαν αποτέλεσμα και την κατάρρευση και του μοντέλου του σοβιετικού ανθρώπου, όπως τον παρουσίαζε η ηγεσία της χώρας αυτής. Είναι γνωστά τα χαρακτηριστικά τα οποία η ηγεσία απέδιδε στους πολίτες της χώρας που κυβερνούσε. Έτσι δεν θα ασχοληθούμε με αυτά. Θα ασχοληθούμε με μια ευρέως διαδεδομένη άποψη, η ουσία της οποίας συνίσταται στο εξής. Αφού ο σοβιετικός άνθρωπος “αντιστοιχούσε” στον αναπτυσσόμενο σοσιαλισμό ο οποίος όμως δεν υπήρξε ποτέ, τότε και ο σοβιετικός άνθρωπος δεν υπήρξε ποτέ. Κατά συνέπεια, ο σοβιετικός άνθρωπος δεν ήταν τίποτε άλλο παρά ένα στημένο ιδεολόγημα της ηγεσίας το οποίο της ήταν χρήσιμο, για την διατήρησή της στην εξουσία. Η άποψη αυτή - αν και προϋπόθεση τυπικής λογικής - στηρίζεται σε υπαρκτά και ομολογούμενα πλέον από όλους αρνητικά κοινωνικά φαινόμενα, τα οποία πράγματι κάθε άλλο παρά ταιριάζουν στον σοβιετικό άνθρωπο “όπως τον παρουσίασε η γραφειοκρατία και τον φαντάστηκε ο κόσμος της αριστεράς”¹

Πριν περάσουμε στην δική μας τοποθέτηση, θα θέλαμε να κάνουμε δύο επισημάνσεις.

1. Ανάμεσα στο επινόημα της γραφειοκρατίας και στο όραμα της αριστεράς υπάρχει μεγάλη απόσταση, αφού στη μία περίπτωση (εκείνη της γραφειοκρατίας) μιλάμε για ένα “εργαλείο” καταπίεσης του ίδιου του ανθρώπου, ενώ στην άλλη (εκείνη του κόσμου της αριστεράς) ήταν ένα όραμα, ένα κίνητρο αγώνα για μια καλύτερη κοινωνία.

2. Η ταύτιση του συστήματος με τον άνθρωπο, του κοινωνικού είναι με το υποκείμενό του, είναι μια αναγωγή η οποία περιορίζει την έρευνα του συστήματος άνθρωπος-κοινωνία, ακόμα και στην περίπτωση που ο άνθρωπος αυτός είναι η “τυπική προσωπικότητα”. Θα πρέπει να πούμε ότι η τυπική προσωπικότητα είναι ένα νοητικό αποτέλεσμα, μία γενίκευση του ερευνητή και όχι ο καθημερινός άνθρωπος.

Ο Βαγγέλης Μανουράς είναι Ψυχολόγος, Διπλωματούχος του Πανεπιστημίου Λομονόσοφ της Μόσχας

Τι ήταν όμως τελικά ο σοβιετικός άνθρωπος; ‘Άλλος ένας μύθος της γραφειοκρατίας ή μία πραγματικότητα; Αναπαράσταση ή αντανάκλαση των κοινωνικών συνθηκών; Για να απαντηθούν τα ερωτήματα αυτά, θα πρέπει πρώτα απόλα να προσδιορίσουμε για ποιό πράγμα μιλάμε. Και εξηγώ: Μιλάμε για το επινόημα της γραφειοκρατίας, η οποία όντως παρουσίαζε έναν τύπο ανθρώπου όπως αυτή ήθελε και όπως την εξυπηρετούσε; Για το πραγματικό ανθρώπινο είναι της σοβιετικής κοινωνίας ή για ένα μελλοντικό τύπο ανθρώπου ο οποίος εμφανίστηκε μεν σαν ιστορική δυνατότητα, αλλά που η πραγματωσή του όμως θα ήταν έργο του μέλλοντος; Αν μιλάμε για το επινόημα της γραφειοκρατίας, τότε πρέπει να παραδεχτούμε ότι πράγματι αυτό δεν υπήρχε. Ήταν επινόημα!!! Αν μιλήσουμε για το πραγματικό ανθρώπινο είναι της σοβιετικής κοινωνίας, τότε δεν μπορούμε να πάρουμε σαν κριτήριο το επινόημα της γραφειοκρατίας και να συγκρίνουμε το κατά πόσο αυτά τα δύο (δηλαδή προπαγανδιστικό επινόημα και πραγματικό ανθρώπινο είναι) βρίσκονται κοντά, αν συμπίπτουν ή όχι. Κριτήριο θα μπορεί να είναι οι μελλοντικές “προβολές” του λαού αυτού, όπως εκφράζονται σε διάφορες δραστηριότητες στην καθημερινή του ζωή και που κανένα κομματικό ντοκουμέντο δεν κατέγραψε. Αν μιλάμε για τον σοβιετικό άνθρωπο σαν ιστορική δυνατότητα και προοπτική, τότε το πραγματικό ερώτημα είναι, αν η σοβιετική πραγματικότητα αποτελούσε τόσο στο “εδώ και τώρα” όσο στο “εκεί και τότε” την υλική βάση πραγμάτωσης της δυνατότητας αυτής.

Ο Σοβιετικός άνθρωπος σαν ιστορική δυνατότητα

Η υπέρβαση του καπιταλισμού και η οικοδόμηση ενός νέου τύπου κοινωνικών σχέσεων, δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί στην πρώην Ε.Σ.Σ.Δ. (αλλά και πουθενά αλλού) αν τα υποκείμενα της υπέρβασης (οι άνθρωποι) δεν είχαν - για να θυμηθούμε τον Μάρξ - πρώτα απ’ όλα μέσα στο μυαλό τους ένα περίγραμμα του αποτελέσματος των πράξεών του. Αν δεν είχαν στο μυαλό τους την μελλοντική προβολή της κοινωνίας και του “εαυτού” που ήθελαν να οικοδομήσουν. Έτσι την ίδια την επαναστατική πράξη θα πρέπει να τη δούμε όχι μόνο σαν αποτέλεσμα κάποιων ιστορικών συγκυριών, ή έξυπνων (αλλά στεγνών από ανθρώπινη “ουσία”) πολιτικών χειρισμών, αλλά σαν κοινωνική πράξη ενός συλλογικού υποκειμένου, η οποία ταυτόχρονα με την αλλαγή των δομών εξουσίας και παραγωγής, στόχευε στην αλλαγή του ίδιου του εαυτού. Η επιδίωξη αυτή είχε ως πολιτικό της εκφραστή το κόμμα των μπολσεβίκων, το οποίο αποκρυστάλλωνε στα προγράμματά τους τις εσωτερικές επιδιώξεις και επιθυμίες τόσο του συλλογικού υποκειμένου (του επαναστατημένου ρώσικου λαού στο σύνολό του) όσο και του κάθε ατόμου ξεχωριστά. Σε αυτές τις επιδιώξεις και αξίες των ανθρώπων, οι οποίες προϋπήρχαν της επανάστασης, θα πρέπει να αναζητήσουμε την αφετηρία του σοβιετικού ανθρώπου. Η επικράτηση του νέου καθεστώτος θα αποτελούσε την υλική εκείνη βάση, ώστε η υπάρχουσα δυνατότητα να πραγματώνεται, να αναπτύσσεται και να εξελίσσεται.

Όσο το νέο σύστημα θα έπερνε “σάρκα και οστά”, τόσο οι μελλοντικές

προβολές θα γίνονταν παρόν. Όσο το παρόν θα πραγμάτωνε τις προϋπάρχουσες αξίες και θα δημιουργούσε νέες, ανάλογες με την επιθυμητή κοινωνική προοπτική, τόσο ο σοβιετικός άνθρωπος θα διαμορφωνόταν και θα εξελισσόταν σαν τέτοιος. Όσο ο σοβιετικός άνθρωπος θα εξελισσόταν, τόσο το νέο σύστημα θα μετεξελισσόταν σαν αντικειμενοποιημένο, εμπράγματο αποτέλεσμα των ανθρωπινων (σοβιετικών!!) πράξεων. Η ιστορία έδειξε ότι τα πράγματα "πήγαν" διαφορετικά!

Ο Σοβιετικός άνθρωπος ως πραγματικότητα

Την έκρηξη των πρώτων μετεπαναστατικών χρόνων, όπου όλες οι προϋπάρχουσες δυνατότητες και τα ανθρώπινα χαρακτηριστικά "βγήκαν" μονομιάς, ακολούθησε το σταλινικό καθεστώς, η περίοδος στασιμότητας, το "πείραμα" της περεστρόικα και τέλος η πλήρης κατάρρευση του καθεστώτος του "υπαρκτού" σοσιαλισμού. Έτσι περάσαμε στην "Δημοκρατορία"² του Γιέλτσιν και την ακόμα μεγαλύτερη εξαθλίωση του λαού. Το κόμμα των Μπολσεβίκων - μετά την άνοδό του στην εξουσία - μετατράπηκε σταδιακά στα αντίθετό του. Από πολιτικός εκφραστής των μελλοντικών προβολών του λαού σε δυνάστης του, σε μηχανισμό αποανθρωπισμού τους. Παρόλα αυτά, η γραφειοκρατία τα οράματα του λαού αυτού δεν τα πέταξε και δεν τα θεώρησε άχρηστα. Αντίθετα, τα κράτησε, αλλά στα χαρτιά, αφού αυτό την εξυπηρετούσε για τη διατήρησή της στην εξουσία. Ο σταδιακός εκφυλισμός του συστήματος, η ανελευθερία, οι ελλείψεις βασικών ειδών διατροφής, η μίζερη πραγματικότητα, ήταν προϊόν όχι των επιλογών του λαού, αλλά εκείνων που τον κρατούσαν δέσμιο. Μέρα με την ημέρα γινόταν όλο και πιο σαφές ότι αυτό που ονειρεύτηκε ο σοβιετικός άνθρωπος για τον μελλοντικό του εαυτό δεν μπορούσε να πραγματοποιηθεί στο υπάρχον σύστημα.

Πως αντέδρασαν οι πολίτες της χώρας στις αλλαγές αυτές; Έμειναν απαθείς: Όντως "όταν δεν ήταν υποχρεωμένοι να υποκρίνονται ότι αποδέχονται την κυρίαρχη ιδεολογία, προτιμούσαν από το να σκέφτονται σύμφωνα με τις επιταγές της κρατικής γραφειοκρατίας να μην σκέφτονται σε ένα πρώτο επίπεδο, να σκέφτονται αντιδρώντας αντανάκλαστικά σε ένα δεύτερο επίπεδο"³; Διακατέχονταν άραγε από "πολιτική και κοινωνική ανοησία"⁴; Ανήγαγαν τον δυτικό τρόπο ζωής σε φετίχ; Είναι σίγουρο ότι μία μερίδα ανθρώπων, αντέδρασε έτσι. Τα φαινόμενα της κοινωνικής και ψυχολογικής διάβρωσης ήταν υπαρκτά. Το όραμα του μελλοντικού εαυτού είχε καταρρεύσει σαν καθολική κοινωνική αξία και η πραγματικότητα που παρουσίαζε η γραφειοκρατία στους πολίτες της (αλλά και διεθνώς) οδήγησε αυτή την μερίδα των πολιτών στην άρνηση ακόμα και των ίδιων των αξιών τους. Με άλλα λόγια οι πολίτες αυτοί εξαναγκάστηκαν να αποξενώσουν ένα σημαντικό (ίσως το σημαντικότερο) τμήμα του εαυτού τους. Αυτό το αποξενωμένο πλέον κομμάτι δεν αφορούσε το παρελθόν, αλλά το μέλλον. Ο σοβιετικός άνθρωπος δεν μπόρεσε να πραγματοποιηθεί ως ιστορική δυνατότητα και να πάρει καθολική μορφή. Ωστόσο το σύστημα αξιών δεν διαλύθηκε. Βρήκε την πραγμάτωσή του σε ξεχωριστές προσωπικότητες, οι οποίες εξακολού-

θησαν να ζούν στη ζωή τους “πο σοβιέτσκι” , με βάση δηλαδή τον εαυτό τους και τις μελλοντικές τους αξίες. Οι προσωπικότητες αυτές δεν μπόρεσαν να εκφραστούν πολιτικά. Πιο σωστά, οι προσωπικότητες αυτές δεν μπόρεσαν, για πολλούς λόγους, να σχηματίσουν μια ενιαία κοινωνικοπολιτική ομάδα η οποία θα επεξεργαζόταν πολιτικές πλέον λύσεις υπέρβασης, τόσο της συγκεκριμένης κοινωνικής πραγματικότητας, όσο και του κυβερνώντος κόμματος το οποίο έφερε την κύρια ευθύνη για την κατάσταση αυτή. Ο σοβιετικός άνθρωπος με τη μορφή αυτή εξακολουθούσε να ζεί, να αγωνίζεται και να αρνείται την υπάρχουσα κατάσταση με μη πολιτικούς τρόπους. Η άρνηση της υπάρχουσας “τάξης πραγμάτων” δεν μπορούσε να πάρει άμεσο πολιτικό χαρακτήρα. Ο μόνος δρόμος που απέμενε, ήταν η αντίδραση σε πολιτισμικό και σε ατομικό επίπεδο, με την έννοια της “στάσης ζωής” μέσα στο μικρό κοινωνικό περιβάλλον του. Έτσι εξηγείται η συμμετοχή σε διάφορες μορφές πολιτιστικής δραστηριότητας, η επιμονή στις μικροπαρέες όπου η πολιτική συζήτηση κυριαρχούσε και που τα πράγματα λέγονταν με το όνομά τους (ακόμα και όταν η επικοινωνία διαμεσολαβούνταν από τη βότκα), τα σκληρά πολιτικά ανέκδοτα και τραγούδια, η επιμονή για μόρφωση, η συρροή στις θεατρικές και κινηματογραφικές αίθουσες κ.λπ. Θα προσθέταμε ότι και εκείνοι οι πολίτες οι οποίοι κινηγούσαν (όχι σαν επάγγελμα) το αμερικάνικο παντελόνι, το δολλάριο, ή τον δίσκο με την Rock μουσική, δεν εξέφραζαν τίποτε άλλο από την προσπάθειά τους να αποκτήσουν πράγματα τα οποία η παγκόσμια παραγωγική διαδικασία προσέφερε, αλλά αυτοί δεν είχαν δικαίωμα να τα αποκτήσουν. Δεν εκφράζανε τίποτε άλλο παρά την προσπάθεια τους να εκφραστούν με την ίδια γλώσσα και να χορέψουν με τον ίδιο τρόπο που χορεύαν και εκφραζόνταν εκατομμύρια νέοι πάνω στη γη και που η γραφειοκρατία θεωρούσε όχι μόνο ηθικό αμάρτημα, αλλά και ποινικό αδίκημα. Με την έννοια αυτή, φαινόμενα αυτού του είδους δεν πρέπει να αποκρυπτογραφηθούν υποχρεωτικά σαν αποδοχή του δυτικού τρόπου ζωής, και κυρίως σαν αποδοχή των αξιών του συστήματος.

Σαν επίλογος

Ο σοβιετικός άνθρωπος αποτέλεσε την πρώτη σαφή και συγκεκριμένη εικόνα ανθρώπου την οποία μπόρεσε να “κατασκευάσει” η αριστερά, αγωνιζόμενη να υπερβεί το υπάρχον σύστημα και φυσικά τις υπάρχουσες μορφές κοινωνικών σχέσεων σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης ζωής. Θα πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι παρά τα λάθη, τις στρεβλώσεις κ.λπ. στην αριστερά (και πρώτα απ’ όλα στην κομμουνιστική) ανήκει η τόλμη και η ανθρώπινη αγωνία για τη διαμόρφωση μιας πιο ανθρώπινης ζωής, ενός ανθρώπου πιο ανθρώπινου, ενός ανθρώπου ο οποίος θα ζει, θα σκέπτεται, θα συγκινείται, θα αισθάνεται και θα δρα, όχι με διαφορετικούς φυσιολογικούς μηχανισμούς, αλλά με νέους κοινωνικούς και ιστορικούς όρους.

Αυτή την πρωτιά και την προσφορά της αριστεράς, δεν μπορεί να της την αμφισβητήσει κανείς. Αν επιζητεί να τη διατηρήσει, τότε -κατά την άποψη πάντα του γράφοντος - θα πρέπει να περάσει από την συστημο-κεντρική λογική (το

σύστημα φτιάχνει τον άνθρωπο) στην ανθρωπο-κεντρική λογική (ο άνθρωπος φτιάχνει το σύστημα). Με την έννοια *ανθρωποκεντρική προσέγγιση*, δεν εννοούμε την εγκατάλειψη της έννοιας σύστημα, ούτε φυσικά την παραίτηση από τον αγώνα για αλλαγές των δομών εξουσίας κ.λπ. Αντίθετα, θα πρέπει να συνδέσει την ανθρώπινη προσωπικότητα και “ουσία” με το πλαίσιο λειτουργίας της (αν μπορούμε να ονομάσουμε έτσι το σύστημα). Αυτό με την σειρά του προϋποθέτει:

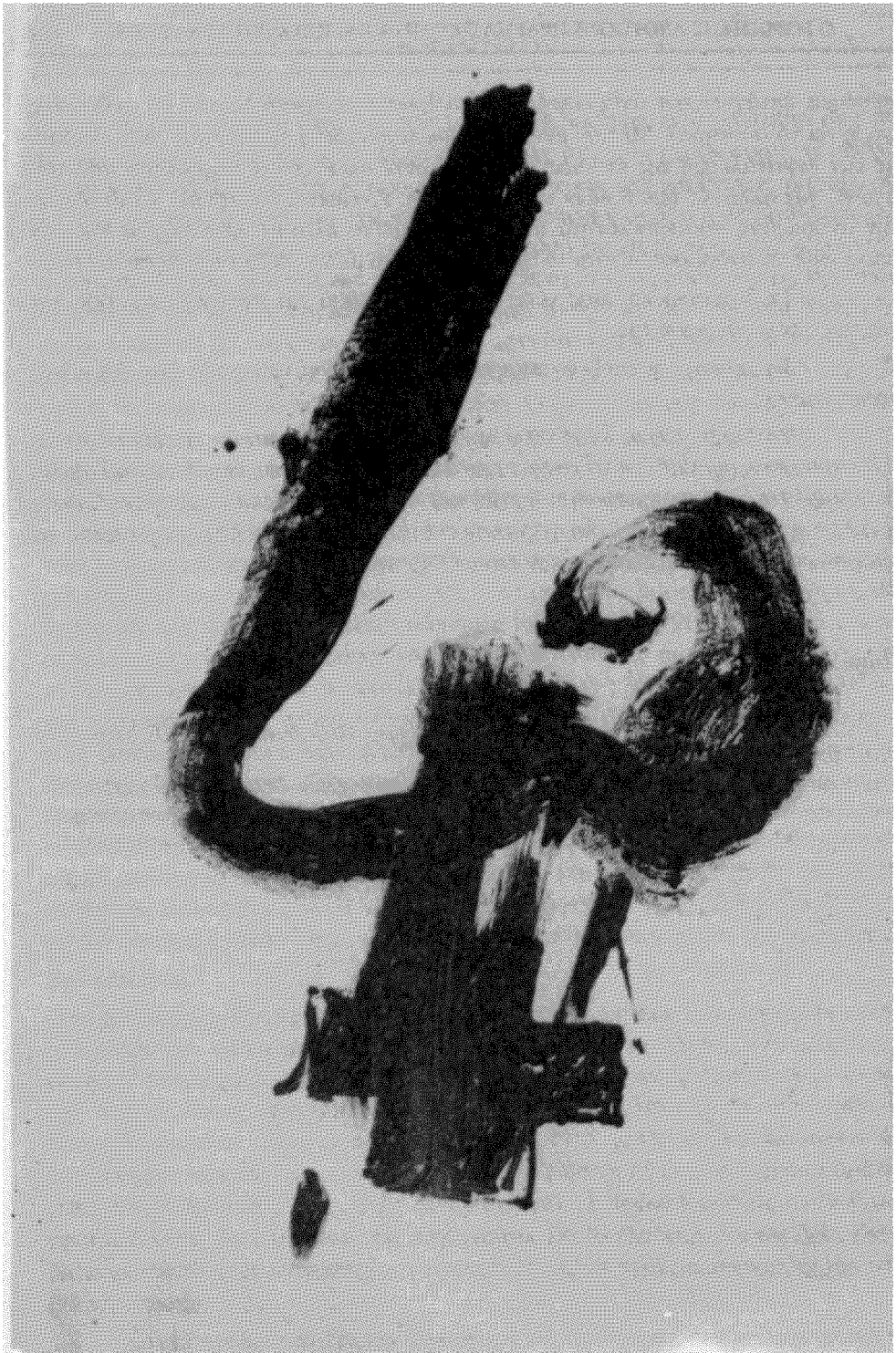
- Τη διαμόρφωση μιας νέας φιλοσοφίας τόσο για τον άνθρωπο, όσο και για την απελευθέρωσή του.

- Τη μελέτη και επεξεργασία της συσσωρευμένης ιστορικής (και όχι μόνο) εμπειρίας της.

- Τη διαμόρφωση ενός νέου πολιτικού φορέα, ο οποίος θα λειτουργεί ο ίδιος απελευθερωτικά για τα άτομα που θα εντάσσονται σε αυτόν και τέλος, θα διαμορφώνει στην καθημερινή πολιτική και όχι μόνο πρακτική, τους όρους ώστε η ιδέα της να πάρει καθολικό χαρακτήρα σε όλους τους πολίτες, έτσι ώστε να μπορούν να λένε στον ίδιο τους τον εαυτό “Να έτσι θέλω να ζω”.

Παραπομπές

1. Β. Καραμπακάκης: Ο μύθος για τον Σοβιετικό άνθρωπο. Περιοδικό ΟΥΤΟΠΙΑ, Τεύχος Νο 5 σελ. 101.
2. Η Δημο-κρατορία, είναι η ελληνική απόδοση της ρώσικης έννοιας Ντιμο-κρατούρα και η οποία συντίθεται από το μισό της έννοιας δημοκρατία και το μισό της έννοιας Ντικτα-τούρα (Δικτατο-ρία). Με την λέξη αυτή οι ρώσσοι πολίτες αποδίδουν στα ανέκδοτά τους την κατάσταση του καθεστώτος Γιέλτσιν.
3. Άρθρο του Β. Καραμπακάκη
4. Στο ίδιο

Μεγάλη Μύτη, 1984